

# H A B S B U R G - T R A G É D I A

Írta: FEJTŐ FERENC

Részlet szerző **Reformcsászár** című, nagy történeti életrajzából, amelyben a bécsi Staats- und Hofarchivban talált, eddig kiadatlan s Mária Teréziáról, valamint II. Józsefről való ismereteinket sok tekintetben módosító anyagot dolgoz fel.

A császár végre elnyerte anyja engedélyét, hogy Csehországba menjen. 1771 októberében beutazta az országot. Az elutazást kibékülés előzte meg. „Kezdi már látni, hogy nem megy minden olyan könnyen“ — írta Mária Terézia lányának, Mária Krisztinának. „Bevallom gyengeségem, meghatott és sajnálom; ez igazi vénasszonyfecsegés, de így van. Mert nagyon szeretem, ha összeveszünk, azért mindig méltánylattal vagyok iránta, néhány óra múlva mindig megbánom, hogy bántottam.“

A türelmetlen, harmincéves uralkodótárs beutazta Csehországot s csak még türelmetlenebbül tért vissza. Haladéktalanul intézkedni kell! Az államtanács pedig még mindig csak — *tanácskozik*.

Két felfogás birkózott egymással a Habsburg udvarban: az egyik föl akarta szabadítani a jobbágyságot, vagy legalábbis urbáriumot ehajtott neki adni, a másik élesen ellene volt mindenfajta állami beavatkozásnak. A dinasztikus szociálpolitikusokkal, az udvari társadalomreformerekkel szemben álltak a feudálizmus „manchesterianusai“, az ál-liberális, anti-étatista és anti-paraszt földesurak.

Mária Teréziában buzgott a jóindulat, de nem volt már fiatal, fia ifjonti, reformer hevessége elriasztotta, habozott, tanácskozott, ingadozott a két álláspont között, nem tudott dönteni. Fia viszont csak úgy önti magából a segély-terveket. Oszlassák fel a hitbizományokat — tanácsolja — és azok árából segíeyezték a nyomorultakat. Utazásáról hatalmas és tette sürgető jelentést terjeszt a császárné elé; hasztalanul.

„E húzavonára nem tehetek mást, mint hogy vállaltvonjak s más idők elkövetkeztében reménykedjem, mert most minden sürgetésem hasztalan. Képzeld csehországi jelentésemnek nem volt a legkisebb következménye sem. Szeptember óta tanácskoznak rajta, ebből láthatod, hogy mit lehet remélni ilyen letargiától, a jelen körülmények között, amikor mérhetetlenül sok alattvaló hal éhen és csak Csehországban tizenégy nap alatt tizenhatezren haltak meg a nyomorban s a járványokban, s mindig többen halnak, amikor háború van a szomszédságunkban, (a török-orosz háborúra céloz) amikor úgy látszik minden a mi vesztünkre esküszik össze, s mi mégsem ébredünk. Inkább nem mondom ki, mit érzek, rád bízom, találj ki. De csak a legnagyobb fájdalommal szívemben élek, tehetetlen szemlélő, ártatlanul is büntárs, a világmindenség szemében egy olyan \* (itt olvashatatlan szó), amely életem szégyene lesz s amelynek következményét, még a te gyermekeid is érezni fogják“.

Majd egy másik levélben: „Itt küldöm neked az államtanács határozatát vagy inkább véleményét csehországi jelentésemről, végre megküldték, de az ujszülött egy szőrnyeteg, abszolút semmi értelme nincs. Mindent elhuznak, és halasztanak, ennél fogva semmit sem tesznek, dum. Romae consulitur, Saguntum perit...“ Vagy ugyanez év júniusában:

„A belügyekben semmi sem változik, folyton azt mondják, hogy akarják a reformokat, és semmit sem csinálnak“.

\* Valószínűleg: eljárásban.

Juliusban:

„Szegény Csehország szenved és csak irka-firkákkal segitenek rajta“.

Az államtanácshoz egy névtelen emlékiratot adnak be, amely brutalisan képviseli a földesurak érdekeit s az antireformista felfogást. József fölháborodottan ír októberben erről az emlékiratról:

„Ami a névtelen emlékiratot illeti, amelyben azt próbálják bebizonyítani, hogy Csehország hanyatlása akkor kezdődött, amikor védelmezni kezdték a parasztot az uraknak teljesítendő igazságtalan kényszerrobot ellen s amióta urbáriális rendezésről beszélnek, — ezt az emlékiratot hamisnak, gonosznak, veszélyesnek s a józan észsel ellenkezőnek nyilvánítom...“

A következő év áprilisában:

„Isten veled hir és dicsőség! Akaratom ellenére veszek részt e romlásban és hazafias szívem megszakad beléd“.

S még decemberében is:

„Olyan hideg van, hogy ha ez tartós marad, nem tudom mi lesz a szegényekkel...“

Az államtanács még mindig tanácskozott s az urbárium kibocsátása késlekedett. A cseh jobbágság helyzete pedig évről-évre rosszabbodott. 1775-ben betelt a pohár. Titokzatos, eszelős alakok jelentek meg a falvakban s a világ végét jósolták. Nagy paraszttömegek indultak Prágába, állítólag nepomuki zarándoklatra. „Izgatók“ jártak a nép közt s arra buzdították az éhezőket, hogy a zarándoklat ürügyén rohanják meg a prágai várat. Föléledtek a huszita idők emlékei. Forradalmi sirámokat kezdtek énekelni. Egy Miatyánk, egy furcsa, keserves, vad és szivettépő Miatyánk terjedt szájról-szájra:

„Miatyánk, a parasztok atyja, nézd, hogy korbácsolnak bennünket; Miatyánk, nem bírjuk ezt már elviselni, elveszik tőlünk mindennapi kenyereinket.“ És egy balladát, bánatos, panaszos éneket énekelnek: „Ha örökre elállnának az esők és kiszáradna az ég, földjeink akkor is megnedvesednének; a szorongatott parasztság verejtéke áztatná, a robotosok könnyei áztatnák mindennap. Szegény paraszt, száraz a torkod, rongy a ruhád, rongy a csizmád; kelj föl hát, emeld a kaszádat, emlékezz a régi csehekre. Ők nem hagyták elnyomni a népet; megadták a királynak, ami a királyé, de semmivel sem többet.“

Ez a kor a szelekták „néma forradalmának“ virágkora volt. Messianisztikus hangulat terjedt, nőttön nőtt a paraszti izgalom. 1775 januárjában Weckersdorf vidékén néhány száz paraszt verődött össze s az uradalom intézőjétől azt követelték, hirdessék ki azokat a szabadságokat, amiket II. József császár írásban adott, de az urak elrejtették előlük! A parasztokat karhatalommal szétozlatják, de a mozgalom végül is az Elba egész völgyében elharapózott. Három-négyezer paraszt torlódott már egyútvé, egy rejtélyes férfiu, *Svojka Mátvás* lett vezérük, aki döbbenetesen, mintha csak a fivére lenne, hasonlított III. Józsefhez. A lázadó parasztok Prága felé vették utjukat, utközben felégették a kastélyokat, s magukkal ragadták a falvak morajló parasztságát. Mire Prágába értek, tizenötezen voltak. A székvárost közben megerősítették, a lázadó, fegyvertelen népség rohama tehetetlenül tört meg a város falain. Néhány szakasz katona szétverte őket. A főbűnösök közül négyet Prágában felakasztottak, egyébként a hatóságok elég „enyhén“ jártak el velük: néhány százat botozásra ítélték, a többit közkegyelemmel hazaküldték...

A parasztlázadás igazolja s mégis fölháborítja a császárt. Igen fontos álláspontjának s jellemének ismeretéhez az a levél, amelyben Lipót-

nak számot ad a lázadásról: „A *hitvány* csehországi zavargókat, akik sok *gazságot* követtek el és sok uri kastélyt kifosztottak, levették, a katonaság szétosztatta őket, sokat foglyul ejtett közülük és tizennyolc *gazember* életét vesztette.“

E sorok ismerete azért is fontos, mert a csehországi parasztfölkelés okaiban és módjaiban szerfölött hasonlított Hora és Kloska erdélyi fölkeléséhez és Józsefet már életében s halála után is azzal vádolták, hogy az urakkal szemben, a lázadó parasztok pártján áll s ha nem is nyíltan, de titokban szította — ekkor is, akkor is — lázongásukat. De ha, csak titokban is a lázadó parasztok pártján állt volna a császár, akkor bizalmas levélben nem nevezi őket *hitvány gazembereknek* s fosztogató *csőcseléknek*! Az események őt igazolták, évek óta sürgette az óvintézkedéseket, képviselte a szűkölködők ügyét. Most diadalmaskodhatott volna. De bár elítélte az urak önkényét, a mértéktelen kizsákmányolást, a feudális zsarnokságot, minden császári Habsburg-porcikája tiltakozott az ellen, hogy a parasztok *maguk* és fölkeléssel javítsanak sorsukon. Se most, se később, se Csehországban, se Magyarországon — József soha sem állt sem az urak, sem a parasztok pártján, hanem az „*állam*“ pártján állt. az államén, amely e korban nem csupán az uralkodó osztályok érdekeinek hatalmi szerve volt, — mint aminek a feudalizmus vagy a kapitalizmus egy-egy fokán, tekinthetjük, — hanem osztályoktól független, önálló eszmei és társadalmi valóság is.

\*

A zavargásoknak az az egy hasznuk mindenestre megvolt, hogy meggyorsították az államtanács munkáját. A nyugalmat ugyan — karhatalommal — helyreállították, de azért még Csehország minden részéből a parasztság izgatott lelkiállapotáról futottak be jelentések. 1775 augusztus 13.-án végre kihirdették az *urbáriumot*. Az urbárium itt is, mint Magyarországon, a parasztbirtok minimumát és a terhek maximumát alapította meg. A jobbágyság kötött helyzetén lényegében nem változtatott, a jobbágyságot nem szabadította föl. Az urbáriumnak mégis az a jelentősége a feudális társadalom történetében, ami az első angol munkástörvényeké, a modern ipari társadalomban. Egy új principiumnak bevezetését jelentette a közösség életébe: hatóságilag szabályozta azt a jogviszonyt, amelybe az államnak eddig még nem volt beleszólása.

A csehországi urbárium egyébként igen gyatra mű volt. „*Hihetetlenül zavaros és szinte érthetetlen*“ — írta róla maga a császár. A földesurak mindent elkövettek, hogy megakadályozzák végrehajtását, sokszor még a kihirdetését is meggátolták; a hatóságok pedig „*szemethunytak*.“

A következő évben már megint így kénytelen írni József: „A csehországi ügyek nagyon s bosszuságomra foglalkoztatnak, nem mintha máris zavargások lennének, hanem hogy megelőzzük őket. Hihetetlen, hogy mit művelnek a nagyurak és a Beamterek, milyen sötét rosszindulatról tesznek tanúságot...“

A császárnét is igen aggasztják a csehországi hírek. S most az államtanácsban *Raab* tanácsos, — ugyanaz, aki a magyar urbáriumot is szerkesztette, — érdekes javaslattal lép elő. A földesurak — mondotta Raab — azért ellenzik a robot megszüntetését, mert robot nélkül nem tudnák műveltetni roppant földjeiket; de miért nem aprózzák *kis bérletekre*? Semmit sem vesztenének ezzel, hiszen az új bérlőknek érdekükben állna,

hogy a lehető legjobban műveljék a földet, viszont bizonyára legalább annyi hasznuk volna belőlük a földesuraknak, mint eddig volt. A földes uraknak hasznuk volna, a parasztok pedig fölszabadulnának a szolgaságból, a népesség növekedne, az állam több adóra tenne szert. Raab tanácsost 1766-ban a koronabirtokok főintézőjévé nevezték ki, rábízták a jezsuitáktól elkobzott birtokok kezelését is. Ezekon a birtokokon már eredményesen kísérletezett reformjavaslatának megvalósításával. De az államtanácsosok többsége elutasította tervét, az arisztokraták merőben elzárkóztak előle. S így Raab egyedül maradt.

S mit szolt a radikális ujtás tervéhez a császár?

1777 januárjában József a következő, meglepően érdekes levelet írta Lipótnak:

„Igen kedves Fivérem, belügyeink még mindig olyan zavarosak, mint voltak, valóban szomorú, ha az ember rájuk gondol, különösen, ha tudja a zavar okát is, ami a legtöbbször személyi tekintet s az alárendelték fondorlata. Őfelsége olyan izgatott, amilyennek még sohasem láttam, mindent rossz szemmel és előlegezett ellenszenvvel néz. Azt hiszi, hogy ő az egyik párt és mindenki ellene van. Az ő pártja csak három-négy tanácsosból áll s minden miniszter és becsületes ember ellene van az általános felforgatásnak, amelyet ő szeretne véghezvinni és amely csödbe juttatná a vagyonosokat, s hihetetlen zavarokat okozna az államban s ebből következőleg pusztulásunkat okozná. Folyton bizottságokat küld ki, hogy döntsen a javaslat felől. De az ő eszméi oly extrémek, oly rombolóak, hogy semmit sem lehet ajánlani neki, ami megközelítené őket. En nem veszek részt e bizottsági üléseken és így nem is tudom megmondani neked, hogy mit forralnak, de az ember már nem is mehet nyugodt szívvel Őfelségéhez, minden alkalommal újból kezdődnek a siránkozások, esztelenségek, szemrehányások és igen heves gyanuperek. Azt mondja, hogy én őt elhagyom, hogy az ellenpárthoz állok, hogy engedem magam megnyerni és elene csábítani. Isten tudja, hogy kire gyanakszik, azt hiszi, hogy még a társaságom és a cselédeim is befolyásolják nézeteimet, ha azok nem egyeznek az övével. Végül is tökéletes nyomoruság ez. Ez a forrongás megakadályozott abban, hogy elutazzam. Bármennyire is szeretnék távol lenni mindettől, becsületes ember létemre nem vehetem magamra, hogy e kiritikus és fontos pillanatban elhagyjam hazámat, pedig tulajdonképpen csakis kíváncsiságomat elégíthetem ki. Őfelsége röviden szólva, az egész robotszabályozást fel akarja forgatni, amelyet egy éve hirdettett ki, a legnagyobb ünnepelességgel. Meg akarná szüntetni a jobbágy-ságot, önkényesen szabályozni a szerződéseket és a bérösszeget, amit a parasztok, akikre rábíznak a földeket, fizetnének uraiknak. Meg akarná változtatni a birtokososztályok rendjét, az egész mezőgazdaságot, a parasztot minden terhében és kötelezettségében megsegíteni, a földesurra való legkisebb tekintet nélkül és a birtokosokat arra kényszeríteni, hogy most élvezett jövedelmeiknek legalább felét veszítsék el. Így az értéket is lerontaná, annyi csődöt okozna, ahány földesur van, akit adósságok vagy terhek nyomnak, már pedig a legtöbb ilyen. Ime a válság, amelyben vagyunk...”

Elállt a lélekzetünk, amikor e levelet — amely a törénészek figyelmét mindmáig elkerülte — 1937 őszén, a bécsi Állami Levéltárban olvastuk.

Mária Terézia fel akarta volna szabadítani a parasztságot? Az örege-dő, széthizott Mária Terézia, a már rég csak késlekedő, a mindig konzervatív császárné most hirtelen olyan radikális reformra szánta volna el magát, hogy fia, a radikális, a forradalmár hirében állt császár ijedten tiltakozik?

Igen, Mária Terézia 1776 utolsó napjaiban magához hívatta legbizalmasabb tanácsosait és kancellárjait s felolvasta nekik a következő legmagasabb leiratot:

„Csehországban és Morvaországban, részben még Ausztriában is zavar uralkodik, amely nem annyira egy bizonyos tényen, mint inkább a kedélyek és szellemek oktalanságán alapul és amelyen épen ezért oly nehéz segíteni. Az alaptörvényekhez nyultunk hozzá, az eddig követett utról letértünk, figyelemzettük a parasztot nyomorára, engedetlenségét és makacsságát engedékenységgel és könnyítéssel jutalmaztuk, a kötelekeket, amelyek eddig béklyózták gyanússá és az utalát tárgyává tettük a szemében, röviden olyan reményeket gerjesztettünk benne, amelyeket nem tudtunk kielégíteni, de amelyektől nyomatékosan mégsem fosztottuk meg őket. A földesur vagyonának lényeges csökkentését látja, azt hiszi, hogy az államnak vele szemben tanúsított eljárását csak a személyes gyűlölet s az ő megrövidítésének vágya vezeti s ezért mással nem törődik, — minthogy a végrehajtást kikerülje, megnehezítse, megghiúsítsa és hogy minden lehető eszközzel, sokszor még a saját kárára is, parasztlát rosszindulattal és bosszúból szorongassa...”

Ez történt 1776 utolsó napjaiban. Igen, az örege-dő, elhizott Mária Terézia megelégte a habozást, a tanácstalanságot, torkig lakott azzal, hogy az urak és Beamterek folyton csak kijátszák, nem bírta lelkierővel a jelentéseket a parasztság meg-megújuló inségéről s nyugtalanságáról. Készen állt arra, hogy Raab tanácsos egyszer már elutasított tervét újra elővegye és erélyesen, királyi hatalmával, megvalósítsa.

„Nem a farsang foglalkoztat — irta januárban Milanóba költözőt fia-nak, Ferdinándnak — hanem a cseh ügyek. Nem mintha máris zavargás vagy engedetlenség lenne ott, annak kitörésére csak nyárra kell számítani, ha ad-dig nem teszik meg a szükséges intézkedéseket, mert a parasztot szörnyen nyugtázza az urak. Hiszem, hogy ha a császár, nem mondom, hogy segít, ha-nem csak semleges marad, sikerül megszüntetnem a jobbagyságot és a nyomort és akkor minden rendbejön. De sajnos ezek az urak, látván, hogy velem nem bírnak, a császár oldalára álltak; az ellenmondásnak e szellemétől sokat szenvedek...”

És két hét múlva ugyancsak Ferdinándnak:

„A csehországi ügyek sok gondot okoznak, különösen azért, mert a császár-al nem értünk egyet. A szegény emberek zsarnoki elnyomását ismerjük, megállapítottuk; meg kellett tehát állapítani a méltányos eljárás elveit is. Már a végrehajtásnál tartottam, amikor egyszerre az urak, minisztereim, kétséget ébresztettek a császárban, s egyszerre semmivé tudták tenni két év művét. Engedelmességet követeltem, könnyíteni akartam sorsukon. Azt mondják, ez nagyon sok...”

A reformcsászár 1781-ben, az összes örökös tartományokban, majd 1785-ben Magyarországon is fölszabadította a jobbagyságot, megtiltotta a jobbagy szónak még a használatát is... Mária Terézia reformterve azonban, amelyet, mint látjuk, megakadályozott — az övé-nél sokkal radikálisabb lett volna. József jobbagyfelszabadítása csak *alaki* volt, a jobbagyságot csak néhány legnyomasztóbb s megalázóbb kötelességetől szabadította meg, mint pl. hogy a földesurától kelljen engedélyt kérnie házasságához vagy ahhoz, hogy elköltözzék más vidékre. A császárné azonban, Raab tanácsos nagyszerű tervei alapján, amelyeket történéseink nem méltányoltak még kellőképp, gyökereiben forgatta volna fel az ősi birtok és tulajdonviszonyokat, azáltal, hogy a latifundiumokat föloszlatta vol-



na, helyükbe kisbérleti gazdálkodást vezet be, először Csehországban, aztán az egész birodalomban! Felmérhetetlen, hogy ez óriási jelentőségű reformnak mik lehetnek volna a következményei!

József ellene szegült...

Ellenszegülésének részben elviek az okai. Már 1775-ben, az államtanács egyik ülésén kifejtette, hogy a jobbágyság intézményét egészében és rendezetileg nem szabad megszüntetni. „Lassankint, ha nem előbb, hát utóbb, ugys eljön az idő, hogy a robot — amelyet mint egész alkotmányunk lényeges alapját, véleményem szerint teljes egészében nem lehet megszüntetni — az urak és alattvalók kölcsönös megegyezése alapján, ha nem is egészen, de a parasztra káros formájában meg fog szünni“. E véleménye mellett most is kitartott s teljes erejéből támogatta az államtanács jelentését, amelynek lényege a következő mondatokban állt: „A legenedelmesebb bizottságnak az a meggyőződése, hogy a bajok nem a törvények s nem is az alapalkotmány hibájából következnek, hanem egyes-egyedül a törvényeknek egy idő óta szünetelő végrehajtásával magyarázhatók; tehát ahhoz, hogy segítsünk rajtuk, az alkotmány megváltoztatására szükség nincs...“

Részben tehát „elvből“ tartott ki a jobbágyság intézménye mellett az az ember, akit egy amerikai tudós történész, *Padower*, róla irt könyvében „forradalmár császárnak“ nevez. Helytelenül, ha a fogalmat pontos értelemben akarjuk használni. II. József — előre megmondhatjuk — csak vérmérsékletében, türelmetlenségében, cselekedeteinek formájában, „hangjában“, csak állampolitikailag volt forradalmi. A társadalompolitikában azonban ragaszkodott a meglévő viszonyokhoz, a társadalom örökölt szerkezetéhez. Ezen csak javításokat, olyan újításokat akart eszközölni, amelyek a szerkezetet lényegében nem érintik, sőt éppen további zavartalanabb fennmaradását teszik lehetővé.

Ez elvi és alkati okokon kívül, személyi okok is hozzájárultak ahhoz, hogy nem csatlakozott anyjához. Ismerjük hiúságát, tudjuk becsvágyát, következtethetünk féltékenységére. Bizonyára arra is gondolt, hogy anyja e nagyszerű elhatározásával s cselekedetével az ő szerepét és nevét teljesen árnyékba borítaná. Józsefnek mindenütt az volt a hite, hogy ő a nép barátja, a jobbágyok császára, a „*parasztok istene*“. Tudja és szereti ezt a hírét. Nem volt szívélyes modorú ember, de minden alkalmat megragadott Bécs uccáin vagy Páriséin, Pármában vagy Rómában, otthon és utazásai közben, hogy megnyerje „a nép“ rokonszenvét. Legenda kezdett már akkor alakulni körülötte: örült a legendának. A mendemonda szerint csak Mária Terézia akadályozta meg a parasztok császárját abban, hogy felszabadítsa a jobbágyságot. Kijelentéseivel, viselkedésével tápot adott e legendának. Ha nem is igaz, hogy az 1775-ös cseh vagy 1784-es román fölkelés idején, mint terjesztették róla, maga bátorította volna föl a fölkelés vezetőit, — nem véletlen, hogy a vezérek mindakét esetben őrá hivatkoztak, az ő állítólagos pátenseit firtatták, az ő pecsétes levelét mutogatták, az ő képével ellátott pecsétgyűrűt hordták! Nem ő bátorította és uszította a felkelő parasztokat, legalábbis nem közvetlenül ő, de igenis a legenda, amely alakja köré fonódott és amelyben hiú örömét találta.

Ezt a legendát sértette, eloszlatta, megcáfolta volna, ha Mária Terézia szabadítja fel a jobbágyságot. Elképzelték — s ő is elképzelte,

— milyen nimbuszt kölcsönzött volna e történelmi tény felséges császárné-anyjának! Később József képmása függött sokáig a cseh és osztrák parasztok hunyhóiban, Józsefé a szabadítóé; de akkor Mária Teréziáé függött volna ott. Ez a féltékenység is oka lehetett annak, hogy József, aki mindeddig anyja határozatlansága miatt panaszkodott és jajgatott, a cseh parasztok elnyomatásán sópánkodott, a habozásában meddő államtanácsot szidta, most hirtelen rokonszenvvel és lélekkel az államtanács oldalára állt s minden rokonszenvre az uraké! A császár, aki nem is oly rég rendelettel akarta fölösztatni a hitbizományokat, mint amelyek már ugyis elavultak, most egyszerre a földesurak nagy adósságain és terhein szánakozik, csódtól félti szegényeket, forradalmat emleget és anyja határozottságát legalább olyan kétségbeeséssel panaszolja, mint azelőtt százszor a határozatlanságait...

Gyanus ez, látszik, hogy József tetteit ezidőben nemcsak az elvek irányították, hanem személyi tekintet, mondhatnánk pártszenvedély is. A külföldi követek szerint valóban két párt harcolt ekkor a bécsi udvarban, az egyik párt József, a másik Mária Terézia, a párthivek változtak. Altalában az államtanács tagjai és a miniszterek inkább Mária Teréziával tartottak, a haditanács pedig Józseffel, Kaunitz, ha éppen egyikkel sem állt rosszlábon, közvetített köztük. Mária Terézia volt az uralkodó párt, József az ellenzék. A pártoskodásnak pedig megvan az a súlyos veszélye, hogy függetlenül az elvi ellentétektől önönmaga céljává válik. Ez rendkívül megnehezíti az egyetértést.

A császárné megkísérelt most legalább olyan türelmetlenül radikális, sőt radikálisabb újító lenni, mint eddig a fia; s akkor a fia lett konzervatív. Tán nem is annyira meggyőződésből, (bár ezt a tényezőt sem kell alábecsülni), mint azért, mert megszokta, hogy más párton álljon, mint az anyja. Pártpolitikai taktikának sem volt megvetendő: jó, kitűnő alkalom arra, hogy megnyerje magának a miniszterek, az államtanácsosok rokonszenvét, akikkel eddig szembenállt; sőt még azon túl is igen ügyes fogás, hogy megnyerje az arisztokrácia és a földesuri réteg rokonszenvét és bizalmát, amely amugyis tulságosan idegenkedett tőle.

Pedig, ha akkor összefognak és kierőszakolják a forradalmi reformot, Józsefnek egyénileg is csak haszna lehetett volna belőle. Anyja már biztonságban ült a trónon, népszerű volt a nemesség és a főnemesség körében. Ha Mária Terézia lép fel negyedszázados uralkodás után e forradalmi újítás tervével, sokkal kisebb ellenállásba ütközik, mint a fia lényegesen jelentéktelemebb, közigazgatási újításaival. Akkor Mária Terézia a rendbontó, Mária Terézia a felforgató; Mária Teréziáé minden ódium, őt átkozzák az urak, — József csupán az örökös, aki ragaszkodik a már elrendelték megtartásához, esetleg enyhíti is azokat.

József nem kis részben a földesurak, nemesek, az arisztokrácia ellenállásán bukott meg. Ha 1777-ben, még Mária Terézia életében, megkezdik a birodalom gyökeres átalakítását, megteremtik a közigazgatási reformok társadalomgazdasági alapzatát, az ő uralma talán szerencsésebb csillagkép alatt ér véget. Így azonban nem szüntették meg a jobbágyságot, csak enyhítették terheit. Javitásokat eszközöltek az urbáriumon, a jobbágyság némely terhet pontosabban határozták meg, a rendelet megtartását fokozottan ellenőrizték. Ez maradt a forradalmi tervből. „A kancellária kérjen jelentést a tanácstól — írta a leszavazott Mária Te-

récia a cseh-osztrák kancellárnak — s terjessze élénk egy arra vonatkozó javaslattal együtt, hogyan lehet a jobbágyság terheinek enyhítése után az alattvalónak földesurával szemben való engedelmességét biztosítani, hogy semmi kétértelműség, félreértés e tárgyban ne merülhessen fel...“ Mária Terézia vereséget szenvedett; de a vereséget a viszályban győztes fia sinylette meg. S nemcsak a fia: a birodalom, a dinasztia jövője. Ha a jobbágyság anyagi emancipálását Mária Teréziának sikerült volna kierőszakolnia, a dinasztia helyzete minden bizonytalán évszázadokra megszilárdul, a társadalmi gyuananyag híjján a nemzetiségi szenvedélyek sem robbannak a XIX. és XX. században oly roppant erővel. Mária Terézia tragédiája, hogy majdnem — s mégsem tudta elhárítani fia, családja, birodalma felől a végzetet.

Igy és ekkor dőlt el Habsburgok sorsa s a monarchiáé véglegesen.

## A VIDÉK HIREKET VÁR

Írta: SZENTIMREI JENŐ

Zárt, önálló fejezet szerző készülő Kölcsey regényéből.

Bihar. Már akkor is: Biharország. Lankás Érmelléktől a havasig, Hajduság homokjától a Kőrös sziklaszorcsáig minden van benne, ami elegendő egy ország szükségére. Tömött buzamezők és szőlőtáblák. Lomb-erdők rengetegei a Királyhágó hóna alatt s fenyvesek a hegyek vállain. Olajkútak és vasbányák, malmok és halastavak és apróvadban bővelkedő pagonyok. Még nem Erdély, de már nem Magyarország. Még nem nyugat, de már nem kelet. Híd? Függőkert? Sziget? Önmagáé és önmagáért való nyugat és kelet, hatásaiban egyformán bővelkedő s mégis zárt, mégis külön világ.

Váradon három püspök három székesegyházban dicséri az Urat. Átellenben, a Kőrös tulsó partján, zsidók tágas imaháza versenyez pompában és látogatottságban, az Ujvárosban nemrég emelt görög katolikus és óhitű görög püspöki templomokkal. A nagyhatalmu és dusjavadalmu katolikus püspöki aula egymagában, kertes dombhátról uralkodik a jobbparti Olaszi felett. Uccasorokat foglalnak el a káptalan egyházi és világi javadalmasai. A folyón innen és túl két erős kálomista és a luteránus gyülekezet három díztelen temploma dacol a „pápista“ pompával és bőséggel. A szegénység várai e simára meszelt falak. Kézművest, szatócsot, szolgát, szahadost, jobbágy és zsellér népséget szorít vérző mellére a pelikánmadár, ha magyar. Román szegénység az óhitű templomba viszi a gyertyát, csak a tanultabbja, módosabbja térdel ikonok helyett oltárkép előtt az unitusoknál. Hetvenhárom temploma volt Zsigmond király idejében a városnak, ha igaz. Most se kevés, amennyi van, de soknak se mondható, ha vesszük, hogy milyen megátalkodott a világ II. József császár óta. Mindenki kantiánus, mindenki többet akar érteni, mint hinni, ami elvégre közömbös a vár előterében, a nagy piacon adóevő zsidónak. Ő csak azt tudja, hogy kalmárkodni kell, ha élni akar. Borból, buzából, fából nála csinál pénzt a falvakon szétszórt nemesi rend, hogy